

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

Adam Mickiewicz University, Poznań

mawal@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-8871-9738

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 26 (2024)

DOI: 10.14746/pss.2024.26.25

Data przesłania tekstu do redakcji: 18.03.2024

Data przyjęcia tekstu do druku: 25.04.2024

Kontynuatorzy tradycji – twórczość piśmiennicza bułgarskich katolików w XIX wieku

Магдалена Абаджиева, *Книжнината на българите католици от XIX век и банатската книжнина*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, София 2024, ss. 168.

ABSTRACT: Walczak-Mikołajczakowa Mariola, *Continuators of the Tradition – the Written Works of Bulgarian Catholics in 19th Century*, “Poznańskie Studia Slawistyczne” 26. Poznań 2024. Wydawnictwo “Poznańskie Studia Polonistyczne,” Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 499–507. ISSN 2084-3011.

The author discusses the latest book by Magdalena Abadziewa, published in 2024, *Книжнината на българите католици от XIX век и банатската книжнина*, referring to some threads from the history of Bulgarian Catholics and their writings. She devotes particular attention to emigration themes – the works of Banat Bulgarians and the connections between their writing and the literature created in the country. Following Abadziewa’s research, she writes about lexical parallels and similarities in terms of graphics and spelling, i.e. the assumptions of the linguistic norm developed at the end of the 18th century, common to the country and emigration.

KEYWORDS: Bulgarian Catholics; Banat Bulgarians; literature from the 19th century; periodization; grapho-orthographic analysis

This is an open access article licensed under the Creative Commons BY-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Po okresie stagnacji i braku zainteresowania ze strony badaczy piśmiennictwo Bułgarów katolików przeżywa w ostatnim dziesięcioleciu swoisty renesans – nie tylko prowadzi się zakrojone na szeroką skalę badania (głównie w ramach naukowych projektów, takich jak *Гутенберговата революция и българите* – Rewolucja Gutenberga i Bułgarzy), ale również wciąż odkrywane są nowe, nieznanie wcześniej teksty, ukryte w zbiorach obcych bibliotek lub prywatnych, niezbyt chętnie udostępnianych szerszej publiczności kolekcjach. W ten sposób w 2017 roku prof. Lilia Iliewa odnalazła w zasobach bibliotecznych we włoskiej Modenie siedemnastowieczny rękopis historii Bułgarii spisany po łacinie przez arcybiskupa Petyra Bogdana Bakszewa. Doczekał się on już dwóch wydań – fototypicznego (Илиева, 2020) i krytycznego, zawierającego analizę paleograficzną, tekstologiczną i językową (Василев, 2020), przez co stał się inspiracją do podejmowania nowych badań. Ukazały się także komentowanie wydania innych rękopisów oraz drukowanych publikacji, traktowanych dotąd jako bibliograficzna rzadkość czy nawet dzieła zagubione – ich pełen spis opublikowano w czasopiśmie „Българистика” (Иванлва, Димитрова, 2020).

W gronie osób zajmujących się tymi mniej znanymi tekstami, ale także wśród popularyzatorów wiedzy o społeczności katolickiej w Bułgarii jest autorka omawianej tu publikacji. Magdalena Abadziewa od lat zajmuje się piśmiennictwem Bułgarów katolików i działających wśród nich włoskich misjonarzy. W roku 2017 obroniła dysertację na temat *Павликянската книжнина от XVIII век в история на българския език*, w której szczegółowo omówiła znaczenie twórczości tzw. paulicjan¹ dla rozwoju nowobułgarskiego języka literackiego, a także scharakteryzowała gramatykę i morfologię dialektu paulicjańskiego, stanowiącego tworzywo działalności piśmienniczej katolików. Trzy lata później, czyli w roku 2020 ukazała się monografia *Ръкописният българо-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г. Изследване и текст*, w której sofijaska badaczka opublikowała i omówiła rękopiśmienny słownik ojca Maurizia z Castellezzo, dowodząc, że dzieło autora cudzoziemca może być

1 Na temat dyskusji wokół nazwy mniejszości katolickiej w Bułgarii v. Walczak-Mikołajczakowa, 2004, 11–27.

zaliczane do dorobku bułgarskiego piśmiennictwa katolickiego jako jego cenne uzupełnienie i źródło wiedzy o dialekcie paulicjańskim (Walczak-Mikołajczakowa, 2020). Był to plon kilkuletnich badań Abadźiewej, prowadzonych w ramach projektu *Книжнината на българите католици и границата между Източните и Западните Балкани XVII-XIX век*. Częściowe rezultaty badań nad słownikiem autorka omówiła też w artykule napisanym wspólnie z Marianą Cibranską-Kostową (Абаджиева, Цибранска-Костова 2019). W kolejnych latach Magdalena Abadźiewa konsekwentnie zgłębiała problematykę związaną z rękopiśmiennym dziedzictwem piśmienniczym bułgarskich katolików w XIX wieku, przedstawiając rezultaty swych badań na dorocznych konferencjach Instytutu Języka Bułgarskiego im. Prof. Lubomira Andrejczina ВАН, którego jest pracownikiem (Абаджиева, 2020b; 2022). Jednocześnie zainteresowała się też piśmiennictwem tzw. Bułgarów banackich.

Najnowszym dziełem sofijskiej badaczki jest opublikowana w wydawnictwie Bułgarskiej Akademii Nauk na początku roku 2024 monografia *Книжнината на българите католици от XIX век и банатската книжнина*, w której autorka dokonuje podsumowania dotychczasowej wiedzy na temat dziewiętnastowiecznego bułgarskiego piśmiennictwa katolickiego. Książka ta stanowi pokłosie badań realizowanych w ramach finansowanego przez bułgarskie Ministerstwo Oświaty i Nauki projektu *Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина*. Swoje zainteresowanie wiekiem XIX Magdalena Abadźiewa wyjaśnia tym, że piśmiennictwo z wieku XVIII jest – ze względu na swoją rangę – dość dobrze opracowane i opisane, doczekało się nawet monografii (Walczak-Mikołajczakowa, 2004), natomiast dzieła dziewiętnastowieczne traktowane były dotąd zaledwie jako kontynuacja tendencji, których kierunek został sto lat wcześniej wyznaczony przez Piotra Kowaczewa i Pawła Duwanliję i nie doczekały się należytej uwagi ze strony badaczy. Jej celem była więc przede wszystkim synteza rozproszonych danych na temat tekstów, które powstały w XIX wieku na potrzeby społeczności katolickiej w Bułgarii (czyli takich, które wyszły spod pióra bułgarskich katolików oraz takich, które są dziełem pracujących wśród nich misjonarzy).

Abadźiewa postawiła przed sobą także zadanie dodatkowe, jakim było skonfrontowanie języka piśmiennictwa powstałego w katolickich ośrodkach na terenie Bułgarii² z językiem tekstów powstałych w analogicznym okresie w Banacie, czyli spisanych przez ludność katolicką, która wyemigrowała z Bułgarii i osiedliła się najpierw na Wołoszczyźnie, a stamtąd w latach 1738–1741 przesiedliła na terytorium należące do Austro-Węgier i tam utworzyła własne ośrodki³. W zakresie zainteresowań badaczki znalazły się również teksty tworzone dla bułgarskiej ludności katolickiej przez niebułgarskich duchownych, posługujących się wszakże językiem swoich wiernych, a nawet (jak Josef Rill) mających znaczny wpływ na jego kodyfikację i rozwój. Jest to tym ważniejsze, że w połowie XIX wieku wyznaczone zostają zasady normalizujące banacki dialekt i czyniące zeń podstawę języka literackiego. Zapoczątkowana wówczas różnorodna działalność piśmiennicza trwa do dziś, a język o którym mowa wypełnia nie tylko funkcję religijną – stał się także najistotniejszym czynnikiem integrującym Bułgarów banackich i podtrzymującym ich etniczną samoświadomość.

Magdalena Abadźiewa wyznacza więc nowy zakres pojęcia „literatura bułgarskich katolików”, a w swojej monografii dokonuje analizy porównawczej tekstów powstałych na południu ziem bułgarskich z tymi, które spisano w Banacie, konfrontując leksykę wykorzystywaną w kraju i na emigracji oraz przyjęte w obu tych miejscach zasady graficzno-ortograficzne. Jej analizy ukierunkowane są na weryfikację przyjętych na wstępie następujących hipotez:

- 1) istnieje warstwa słownictwa, która jest trwała i wspólna dla tekstów powstałych w kraju i w Banacie;
- 2) wspólną warstwę słownictwa stanowi głównie leksyka o charakterze bytowym, odnosząca się do życia codziennego (mająca

2 Chodzi głównie o społeczność katolicką z Płowdiwu i okolic – Abadźiewa stosuje tu określenie *южните български земи* ('bułgarskie ziemie południowe') – gdyż brak danych na temat tekstów powstałych w XIX wieku w naddunajskich ośrodkach katolickich.

3 Abadźiewa zajmuje się tymi ośrodkami, które obecnie leżą na terenie Rumunii (Vinga, Beszenow). Oprócz tego Bułgarzy banaccy mieszkają również na terenie Węgier i (nieliczni) Serbii.

- swe źródło w dialektach rupskich), a także terminologia religijna, odzwierciedlająca jednakowe wpływy języków z zachodnioeuropejskiego kręgu kulturowego (łacina, włoski, chorwacki);
- 3) istnieją wspólne normy pisowniowe, które dowodzą, że podczas tworzenia ortografii banackiej Josef Rill uwzględnił zasady wypracowane przez swoich poprzedników i stosowane w tekstach spisanych w Bułgarii południowej;
 - 4) Bułgarzy banaccy kontynuują (rozpoczęty w XVIII wieku na południu kraju) proces intelektualizacji gwary, która staje się podstawą znormalizowanego języka;
 - 5) piśmiennictwo banackie zachowuje tradycyjną leksykę, której korzeni można szukać w tekstach starobułgarskich.

Przyjętym na wstępie założeniom odpowiada konstrukcja monografii, która składa się z ośmiu rozdziałów wyposażonych w niezbędny aparat naukowy i uzupełnionych przez aneks (*Приложение*) zawierający fototypiczne próbki omawianych w książce tekstów, zarówno rękopiśmiennych, jak i drukowanych. Po przedstawieniu stanu badań autorka przystępuje do weryfikacji dotychczas przyjmowanych poglądów na temat periodyzacji piśmiennictwa katolików i wskazuje na możliwą różnorodność periodyzacji w zależności od przyjętych kryteriów, którymi mogą być: przynależność gatunkowa tekstu; związek z regionem, w którym tekst powstał; specyficzne cechy językowe (rozd. I–II). Następnie przedstawia najbardziej reprezentatywne rękopiśmienne teksty z XVIII i XIX wieku (rozd. III–IV), skupiając się na ich zawartości i charakterystycznych cechach kompozycji tych kodeksów. W kolejnych rozdziałach analizuje podobieństwa i różnice (rzadkie) w zakresie grafii, ortografii i stosownej leksyki. Po zaprezentowaniu systemu ortograficznego stosowanego w XIX wieku przez katolików w Bułgarii z systemem wprowadzonym przez księdza Jakowskiego w Banacie (rozd. V–VI), następuje analiza porównawcza słownictwa wyekscerpowanego z tekstów tworzonych w XIX wieku w kraju i na emigracji (rozd. VII–VIII).

Za cechę charakterystyczną wyłącznie dla bułgarskiego środowiska katolickiego Abadźiewa uznaje rezygnację w II połowie XVIII wieku z kolportażu książek wydawanych przez watykańską Kongregację Krzewienia Wiary i powrót książek rękopiśmiennych. Powstawanie

i popularność tej rękopiśmiennej literatury nie jest jednak symptomem wsteczności, lecz oznaką dobrego rozeznania katolickich twórców w zakresie duchowych potrzeb ich czytelników. Wraz ze wzrostem popularności książek rękopiśmiennych w II połowie XVIII wieku następuje normalizacja katolickiej, opartej na alfabecie łacińskim grafii i ortografii oraz stabilizacja leksyki. Analizując język książek spisanych na potrzeby konkretnych osób badaczka dochodzi do wniosku, że na przełomie wieków XVIII i XIX dokonana została intelektualizacja dialektu paucijańskiego i charakterystycznej dla niego leksyki. Kilkadziesiąt lat później księgi te staną się źródłem inspiracji, ale także bezpośrednich leksykalnych zapożyczeń dla osób tworzących w środowisku Bułgarów banackich. Ponieważ Bułgarzy banaccy używają języka wypracowanego w XIX wieku do dziś, mamy prawo mówić o trwałości katolickiej normy językowej – mimo iż na terytorium samej Bułgarii zrównał się literacki język chrześcijan różnych wyznań (tzn. wszyscy przestrzegają przyjętej normy ogólnej, obowiązującej na terenie całego kraju).

Powstałe w XIX wieku bułgarskie teksty katolickie stanowią najobszerniejszą część piśmiennictwa tej wyznaniowej mniejszości, dlatego należy z zadowoleniem przyjąć fakt, że doczekały się własnego opracowania. Magdalenie Abadźiewej udało się scharakteryzować dziewiętnastowieczną literaturę katolicką, wskazać jej cechy charakterystyczne i ogólne tendencje rozwojowe, wyrastające z przyjętych jeszcze pod koniec wieku XIX założeń. Udowodniła też, że reguły wyznaczonych przez biskupa Piotra Kowaczewa (Petrus Fabri Imperiali) przestrzegali również autorzy obcy – włoscy misjonarze działający wśród ludności katolickiej (ojcowie Andrea Canova, Benvenuto z Viterbo, Maurizio z Castellezzo i Eduardo z Turynu), których dzieła z powodzeniem włączyć można do dorobku bułgarskiego piśmiennictwa katolickiego. Do tych samych wzorców nawiązywali też twórcy działający na emigracji, a graficzne normy przyjęte przez Bułgarów banackich wzorowane są na tych, których ksiądz Jakow Jakowski użył w dziele *Nauka kristianska za kristianete ot filibeliskata darxiava*, wydrukowanym w 1844 roku w Rzymie nakładem Kongregacji Krzewienia Wiary. O bezpośredniej łączności Bułgarów banackich z literaturą powstającą w kraju świadczą przede wszystkim wyekscerpowane z tekstu *Credo* oraz banackiego przekładu Pisma Świętego i skonfrontowane ze słownictwem testów powstających

w południowej Bułgarii liczne paralele leksykalne (*вилят, господин, за-фалем, китан, кин, покора* i inne), w tym formy wyrazów zapożyczonych z języka łacińskiego i włoskiego (cf. *миса, пургаторио, сакрамен-то*). Wszystkie dane leksykalne Abadziewa weryfikuje z materiałami udostępnionymi jej w archiwach *Bułgarskiego słownika dialektologicznego* (*Българския диалектен речник*), *Bułgarskiego słownika etymologicznego* (*Българския етимологичен речник*), *Słownika bułgarskich gwar w południowych Rodopach* (*Речник на българските говори в Южните Родопи*), a także *Słownika języka bułgarskiego* (*Речник на българския език*). Elementem łączącym jest także alfabet łaciński, którego użycie zapoczątkowali w XVIII wieku twórcy pochodzący z południa Bułgarii.

Książka wskazująca wspólne cechy piśmiennictwa katolickiego w Bułgarii i w Banacie jest ważnym opracowaniem również z tego względu, że przynosi syntezę i podsumowanie wszelkich dotychczasowych ustaleń na ten temat. Żyjemy w czasach dominacji badań fragmentarycznych, dotyczących małych wycinków rzeczywistości oraz drobnych publikacji przyczynkowych. Tym bardziej więc cieszy pojawienie się opracowania monograficznego, syntetyzującego w zwartej formie wszystko, co dotąd napisano na temat dziewiętnastowiecznego piśmiennictwa bułgarskich katolików w kraju i w Banacie. Jest to niewątpliwie dobry punkt wyjścia dla przyszłych badaczy – należy bowiem przypuszczać, że tacy się pojawią, gdyż wciąż odnajdywane są nowe, nieznane i domagające się opracowania teksty.

Bibliografia

- Walczak-Mikołajczakowa, M. (2004). *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Język utworów II połowy XVIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. (2008). *Bułgarzy banaccy i ich język*. W: *Religijna mozaika Bałkanów*. Red. M. Walczak-Mikołajczakowa. Gniezno: Collegium Europaeum Gnesnense, s. 221–229.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. (2020). *Włoski misjonarz-leksykograf w dziewiętnastowiecznej Bułgarii*. „Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie”, nr 9, s.122–127.
- Абаджиева, М. (2020). *Ръкописният българо-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г. Изследване и текст*. София: Българска Академия на науките, Институт за българския език „Проф. Любомир Андрейчин”.

- Абаджијева, М. (2020b). Нови данни за книжнината на българите католици през XIX век. W: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език «Проф. Любомир Андрейчин», nr 1, s. 250–254.
- Абаджијева, М. (2022). Новооткрит ръкопис на отец Едуардо осветява обществените отношения сред юлгарите католици от XIX век. W: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език «Проф. Любомир Андрейчин», s. 338–341.
- Абаджијева, М. Цибранска-Костова, М. (2019). Ръкописният българо-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г. „Чуждоезиково обучение”, t. 46, z. 5, s. 498–507.
- Василев, Цв. (2020). За древността на бащината земя и за българските дела. том II. София: Университетско издателство «Климент Охридски».
- Иванова, В., Димитрова, М. (2020). Проектът „Гутенберговата революция” и българите. „Българистика”, nr 41, s. 75–81.
- Илиева, Л. (2020). *Fratris Petri Deodati e Chiprovaio, Ordinis minorum de Observantia, Archiepiscopi Sardiciensis Sophiensis nuncupati, De Anyiquitate paterni Soli et de Rebus bulgaricis, ad suos Compatriotas / За древността на бащината земя и за българските дела – към своите съотечественици от брат Петър Богдан от Чипровец, от ордена на братя минористи обсерванти, провъзгласен за архиепископ Сардикийски Софийски*, факсимилно издание. Благоевград: Университетско издателство «Неофит Рилски».
- [Abadžieva, M. (2020). *R"kopisniât b"lgaro-italianski rečnik na otec Mauricio ot 1845 g. Izsledvane i tekst*. Sofiâ: B"lgarska Akademiâ na naukite, Institut za b"lgarskiâ ezik „Prof. Lûbomir Andrejčîn”.
- Abadžieva, M. (2020b). Novi dannî za knižninata na b"lgarite katolici prez XIX vek. W: *Dokladi ot Meždunarodnata godišna konferenciâ na Instituta za bhlgarski ezik «Prof. Lûbomir Andrejčîn»*, nr 1, s. 250–254.
- Abadžieva, M. (2022). *Novootkrit r"kopis na otec Eduardo osvetâva obšestvenite otnoše-niâ sred ũ"lgarite katolici ot XIX vek*. W: *Dokladi ot Meždunarodnata godišna konferenciâ na Instituta za bhlgarski ezik «Prof. Lûbomir Andrejčîn»*, s. 338–341.
- Abadžieva, M. Cibranska-Kostova, M. (2019). *R"kopisniât b"lgaro-italianski reč-nik na otec Mauricio ot 1845 g.* „Čuždoezikovo obučenje”, t. 46, z. 5, s. 498–507.
- Vasilev, Cv. (2020). *Za drevnostta na bašinata zemâ i za b"lgarskite dela*. том II. Sofiâ: Universitetsko izdatelstvo «Kliment Ohridski».
- Ivanova, V., Dimitrova, M. (2020). *Proekt"t „Gutenbergovata revolûciâ” i b"lgarite*. „B"lgaristika”, nr 41, s. 75–81.
- Ilieva, L. (2020). *Fratris Petri Deodati e Chiprovaio, Ordinis minorum de Observantia, Archiepiscopi Sardiciensis Sophiensis nuncupati, De Anyiquitate paterni Soli et de Rebus bulgaricis, ad suos Compatriotas / Za drevnostta na bašinata zemâ i za b"lgarskite dela – k"m svoite ũ"otēstvenici ot brat Pet"r Bogdan ot Čiprovec, ot ordena na bratâ minioristi observanti, prov"zglasen za arhiepiskop Sardikijski Sofijski*, faksimilno iz-danie. Bлагоевград: Universtitetsko izdatelstvo «Neofit Rilski».]

- **MARIOLA WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA** – specialists in Bulgarian language and literature and Slavic studies, from the beginning of studies is associated with Adam Mickiewicz University, translator and writer. Currently is the head of the South Slavic Languages Department at the Institute of Slavic Philology. Her scientific interests focus on the history of Bulgarian and other South Slavic languages, as well as on historical dialectology, language and folklore associations. Author of over 160 publications (published in Poland and abroad), including 13 books, co-author of 3 books, editor of several collective scientific volumes.